

เภสัชวัตถุในล้านนา

รศ.ดร.ภญ.พาณิชย์ ศิริสะอาด

ในตำรับยาล้านนา มักประกอบด้วย
ตัวยาหลากหลาย เป็นพืชวัตถุ สัตว์วัตถุ ธาตุ
วัตถุและสิ่งอื่นที่ใช้ร่วมในการปรุงยา เรียกว่า
ครวยา ในจำพวกยาที่ใช้ บางชนิดใช้ประเภท
เดียวกัน แต่แบ่งเป็นเพศ ผู้ หรือเมีย หรือ
เป็นคนละชนิด แต่ใช้ร่วมกัน เรียกรวมกันเป็น
ชื่อเดียว กันเช่น กุ่มทั้งสอง ตัวอย่างมีดังนี้
ตามชนิด ตามเพศ ตัวผู้และตัวเมีย
เช่นใบหมี่ ลักษณะใบที่กว้างกลม เรียกว่า ใบ
หมี่ตัวเมีย หากใบเรียวยาว เรียกว่าตัวผู้ หรือ
ใบคุมตัวผู้ บางกรณี เป็นสมุนไพรที่ไม่ติดหรือ
มีผลก็เรียก เช่น ตำลึงตัวผู้ มะไฟตัวผู้
มะละกอตัวผู้ ไม้ย่นตัวผู้

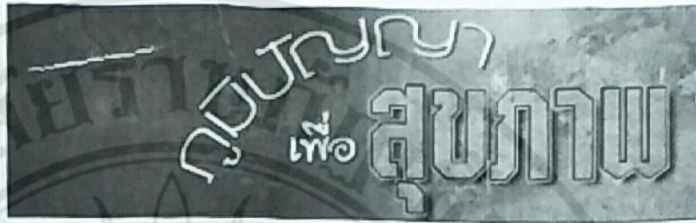
- ตามขนาดที่อนุโลมว่า คือน้อย
และใหญ่ คือมีสรรพคุณใกล้เคียงกัน แต่เป็น
พืชคนละชนิดกัน เช่น เป้าทั้ง 2 (เป้าน้อย
เป้านหลวง) หลับมีนทั้งสอง (หลับมีนน้อย-
หลับมีนหลวง) มีเถียง 2 (มีเถียงน้อย มีเถียง
หลวง) หอมคั่วหนัง 2 (หอมคั่วหนังน้อย หอม
คั่วหนังหลวง)

- ตามความแตกต่างของสีเช่น ขาว-
ดำ ขาว-แดง ขางทั้ง 2 (ขางขาว ขางแดง)
มะเขือทั้งสอง (บ้ำขาว มะเขือบ้าดำ) บั้วรา
ลูก-ดิบ (บั้วราขาว-ดำ)

- ตามลักษณะ ต้น-เครือ หรือที่อยู่
อาศัย ตัวอย่างเช่น กุ่มทั้ง 2 (กุ่มน้ำ กุ่มบก)
ส้มกุ่มทั้ง 2 รากกะล่ำทั้ง 2 แหนทั้ง 2 (แหน
ต้น แหนเครือ) สมอทั้ง 2 ทองทั้ง 2 ยี่เหล็ก
ทั้ง 2 แตมทั้ง 2 ก้างปลาทั้งสอง (ก้างปลา
ต้น ก้างปลาเครือ) สะเพาทั้งสอง (สะเพาต้น
สะเพาเครือ) ไค้ทั้งสอง (ไค้ต้น ไค้เครือ) ทัน
ทั้ง 2 (ทันต้น ทันเครือ)

- อื่น ๆ เช่น ขามทั้ง 3 ก้อทั้ง 2
จันท์ทั้ง 2 รากมะลิซ้อนทั้ง 2 เทียงทั้ง 2 หอม
ทั้ง 2 รากกะล่ำทั้ง 2 ทองทั้ง 2
เทียนทั้ง 5 ขามทั้ง 3 เป้าทั้ง 3 ใบเม้าทั้ง 3
หอมทั้ง 3

ส่วนที่ใช้เป็นยาด้วยหลักในตำรับ
ยามักเป็น พืชวัตถุ ในการนำสมุนไพรมาใช้
ทางยามักจะไม่ระบุส่วนที่ใช้ หากระบุมัก
จะระบุว่าเป็นใบหรือเป็นราก บางกรณีจะ
ระบุให้ใช้หลายส่วน ได้แก่ พิศิวิ เอา ราก

ใบ ต้น ศาลหมอนเอา ราก ต้น ญุกคาเอา ราก ต้น ใบ เนาโน เอาทั้งกิ่งทั้งใบ

ตัวอย่าง ส่วนที่ใช้เป็นยาของสมุนไพร

ไม้ หมายถึงส่วนของลำต้นได้แก่ ฟาง (ทั้งแก่น) ฮ่อสะพายควาย ติง ไม้ปิง จันแดง
เนาโน จี ไม้สา อ้อยคำ หรือใช้ส่วนของแขนงลำต้น(ภาษาล้านนาใช้คำว่าเรียว)เช่นเรียววง เรียว
ขาง เรียวกอก เรียวหมอน เรียวเกวน เรียวหัด เรียวสา เรียวส้มขึ้น เรียวเบงจาย เรียวกุ่มหัด
ส่วนที่เป็นแก่นไม้ได้แก่ แก่นส้มเห็ด แก่นสมแดง แก่นไม้ไค้ แก่นไม้สัก แก่นยี่เหล็ก ส่วนที่
เป็นปมไม้เช่น ปมไม้กรด

กิ่ง ได้แก่เนาโน

ยอด ยอดป่าน ผ่าเป็ง คา รวงควา ทูน(อ่านว่าตุน)

เครือ เครือเขามวก ก้างปลาเครือ เครือผักลัด

มือเกาะ เช่นมือผักแคบ มือหมากน้ำ (น้ำเต้า)

เปลือก แก้ว ส้านห้าว ก้วยเทศตัวผู้ (มะละกอตัวผู้) ลูก ลูก กอก ยี่เหล็ก ลมแดง
ติง ต้อน เปลือกกอกในดิน ตุม แก้ว ขาง ไคร้หน้า มะไฟ หมอน เปลือกแก้ว มะหัน

ใบ เหยง หมากน้ำ บั้วราดำ ดีหมี่ ไคร้ทั้ง 3 ค้อแดง รวก ดิด หอมแบ้น ใบไร่ ใบหมากนาว ใบ
ฉิว ใบคุ่มยอดแดง ใบป่านเถื่อน นุ่มแน่ หนาคหลวง ใบกัญญา ตะไคร้

รากจากจับหลัก ญุก้าองเข้า ตัวฉิม ผักเค็ด กอกเผือก หมากลูก รากช่า หมากเฟือง
หมากจ้าวหวาน ฟุงแดง ฟุงขาว คอมค้อ(กอมก้อ) ฟุงเทศ สะพันภา บั้วรา ผีเสื้อ ผักหมอก
นุ่มแน่ หอม พุดน้ำ พุดบก เขม ออกโค ข้าวสาร คำร้อย กล้วยดิบ ดอกใหม่แดง นมวี ราก
มะแตก เบงจาย อ้อยช้าง มะนาว มะเขือ พิตเทาะ ดิกเคียม เลงซอน หมากแครง ดอก
ค้าย แดงโม ตินเบ็ด ดิด ผ่าเป็ง ป่าน ยี่กา ส้มสังกา หันขอ(ต้นขอ) หมากนอย ญุก้าไซ อ้อย
คำ พิวงแดง ไม้สัก ฐาน ขางหัวหมู ติง ก้างปลาดำ สารทั้ง 2 ค้อนค้อง มะแคว้งขาว ฅบถา
มะตุม จั้วหนุ หนาคคำ มะตวด หวานบ้าน คาง ลูก บิงสมุทร คาง ผักแคบ เตื่อปล้อง แร
น ส้มกบขาว หัวผักหนาม ญุก้าวง กะเพราขาว ทุงฉอ บางกรณีใช้ส่วนเหง้าเช่นหัวลูก หัวข่า
หัวอึง หรือส่วนที่อยู่ระหว่างต้นรากและปลายรากเช่นบึงส้มเห็ด บึงจิวหม่ม บางครั้งใช้ส่วน
ที่เป็นขุยของราก หรือรากแก้วเรียกว่าจูน เช่นจูนบง จูนไฟ

ส่วนที่เป็นหัว ญุก้าตะตาบ ผักหนาม บอนแบว พุด หัวหยอง นุ่มแน่ อ้อยคำ อ้อย
แสนสวน พุด หัวพู บัวบก บอน ทูน(ตุน) ข้างในหัวกล้วย หนัน ปลูกย

สมุนไพร มีหลากหลาย มีการเลือกใช้ที่ละเอียด ผู้ปรุงยา จึงต้องเลือกใช้ให้ถูกต้อง ยาที่ปรุง
ขึ้นจึงจะมีประสิทธิผล และปลอดภัย

เอกสารอ้างอิง

พาณิชย์ ศิริสะอาด, ชัยยง ธรรมรัตน์, เกจิกร อัครอินเวศและ เต็มศักดิ์ อินทนิมภ์. คู่มือหลัก
เภสัชกรรมของการแพทย์พื้นบ้านล้านนาจากทับสา/ใบลาน. สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย
ปี พ.ศ.2545 ชุด โครงการวิจัยองค์ความรู้ของเมือง.

ปรึกษาเรื่องสมุนไพร/ภูมิปัญญาเพื่อสุขภาพได้ที่

คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

e-mail:pharpost@gmail.com

www.pharmacy.cmu.ac.th